

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2025.36.10>
УДК 94(477):341.485«1933»:[75.044]

Андрій ІВАНЕЦЬ

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
відділу досліджень Голодомору та масових штучних голодів
Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-7167-8183

Email: crimeaua@ukr.net

ГОЛОДОМОР У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА МИКОЛИ СЛІПЧЕНКА (за матеріалами постійного фонду Музею Голодомору та родинного архіву митця)

Анотація. У статті здійснено аналіз мало відомої частини мистецької спадщини українського художника-графіка, заслуженого художника України Миколи Сліпченка (1909–2005), присвяченої осмисленню Голодомору 1932–1933 років – геноциду українського народу, вчиненого тоталітарним комуністичним режимом СРСР. Два твори митця – «Ганебний 1933 рік» і «Весною 1933-го», виконані пастеллю та передані до Національного музею Голодомору-геноциду, вперше стали об'єктом наукової інтерпретації. Ці роботи аналізуються як візуальні джерела, що відтворюють пам'ять про масову катастрофу, спричинену політичною терором голодом. Проаналізовано біографічний контекст створення картин, в якому відображається складна трансформація художника – від учасника колективізації, художника-плакатиста у стилі соціалістичного реалізму в молодості до критичного свідка трагедії українського села у зрілому віці. У статті використано щоденники митця, родинні свідчення, документи, що дозволяють реконструювати обставини його життя у 1930-х роках та мотивацію до пізнішого звернення до теми Голодомору. Звертається увага на художню мову пастелей – символіку, колористику, композиційні особливості, які демонструють емоційну глибину пережитого досвіду. М. Сліпченко зобразив не тільки трагедію українського народу, а й підняв тему моральної відповідальності сучасника. Його роботи – це протест проти замовчування злочину і спроба осмислення історичної травми, а також, ймовірно, акт каяття. Картини втілюють не лише особисту пам'ять, а й стають формою художнього свідчення. Стаття доводить, що твори митця мають значення не лише як естетичні артефакти, а й як внесок у формування візуальної пам'яті про Голодомор, сприяючи утвердженню історичної правди в культурному просторі України.

Ключові слова: геноцид, живопис, соціалістичний реалізм, візуалізація травми, візуальне мистецтво, тоталітаризм.

Andrii IVANETS

PhD in History, Leading Researcher,
Department of the Holodomor and Massive Artificial Famines Research
of the National Museum of the Holodomor-Genocide

THE HOLODOMOR IN THE WORK OF ARTIST MYKOLA SLIPCHENKO (based on materials from the permanent collection of the Holodomor Museum and the artist's family archive)

Abstract. This article provides an analysis of a lesser-known part of the artistic legacy of Ukrainian graphic artist and Honored Artist of Ukraine Mykola Slipchenko (1909–2005), dedicated to the reflection on the Holodomor of 1932–1933 – the genocide of the Ukrainian people committed by the totalitarian communist regime of the USSR. Two of the artist's works – “Shameful Year 1933” and “In the Spring of 1933”, created in pastel and donated to the National Museum of the Holodomor-Genocide – are examined here for the first time as objects of scholarly interpretation. These artworks are analyzed as visual sources that preserve the memory of a mass catastrophe caused by the policy of terror by hunger. The article explores the biographical context in which these pieces were created, revealing the complex personal transformation of the artist – from a participant in collectivization and a poster artist working in the style of socialist realism in his youth, to a critical witness of the tragedy of the Ukrainian village in his later years. The study makes use of Slipchenko's diaries, family testimonies, and archival documents, allowing for the reconstruction of the circumstances of his life in the 1930s and the motivations behind his later turn to the theme of the Holodomor. Attention is given to the artistic language of the pastels – their symbolism, use of color, and compositional features, which reveal the emotional depth of the artist's experience. Slipchenko depicted not only the physical tragedy of the Ukraini-

an people, but also raised the issue of the moral responsibility of the contemporary individual. His works represent a protest against the silencing of the crime and an attempt to comprehend historical trauma – and possibly, an act of repentance. These paintings embody not only personal memory but also serve as a form of artistic testimony. The article argues that Slipchenko's works are significant not only as aesthetic artifacts, but also as a contribution to the shaping of visual memory of the Holodomor, reinforcing historical truth within Ukraine's cultural space.

Keywords: *genocide, painting, socialist realism, socialist realism, visual representation of trauma, visual art, totalitarianism.*

Постановка проблеми. Центральним елементом геноциду українського народу (національної групи в УСРР і етнічної на Кубані), вчиненого комуністичним режимом СРСР, був Голодомор 1932–1933 рр. Законодавство України та частина науковців цю штучну голодну катастрофу також кваліфікують як самостійний злочин геноциду. Такого рівня втрат за короткий проміжок часу до того історія України-Русі не знала. Мільйони загинули, величезна кількість постраждалих фізично, морально, психологічно, колосальні матеріальні збитки, непоправний удар по традиційній культурі українців та їхньому способу життя загалом – це лише частина негативних наслідків злочинної політики керівництва СРСР щодо України. Катастрофа до екзистенційних глибин струснула українську спільноту.

Митці, як одна з найбільш чутливих її частин, не могли не відреагувати на злочин циклопічного масштабу. Вже у 1930-ті рр. на тему Великого Голоду з'явилися твори українських художників на західних землях України, які тоді контролювала Польща, та у діаспорі. Навіть в СРСР у епоху Голодомору з'явилися твори, ймовірно, присвячені цій трагедії (наприклад, у К. Малевича). Працювали над цією темою у «країні Рад» окремі художники й у подальшому, хоча до широкої публіки до кінця 1980-х рр. їхні твори не могли дійти. Втім в СРСР торкатися теми геноциду українського народу було вкрай ризиковано для кар'єри, свободи, а у певні періоди й життя митців, оскільки комуністичний режим, як організатор тяжкого злочину, організував інформаційну блокаду навколо Голодомору. Сам термін «голод» щодо подій 1932–1933 рр. в СРСР офіційно пролунав лише у грудні 1987 р.

Наприкінці 1980-х – у 1990-х рр. кілька українських художників в умовах пізнього відносно лібералізованого СРСР та незалежної України звернулися до теми геноциду українського народу. Був серед них і член Спілки художників України, досвідчений майстер графіки Микола Федорович Сліпченко (1909–2005). Дві його пастельні роботи на тему Голодомору невістка митця Вікторія Сліпченко у 2020 р. передала Національному музею Голодомору-геноциду. Ці картини цікаві як твори мистецтва, а також тим, що їх автор був свідком голодної катастрофи і пересічним виконавцем політики комуністичної влади на селі у 1930 р. Життєвий досвід М. Сліпченка є важливим із точки зору характеристики складної теми відносин митця і тоталітарної держави.

Аналіз наукових публікацій. Спеціальних досліджень, присвячених картинам М. Сліпченка на тему Голодомору, нами не виявлено. Разом із тим,

важливо для розуміння контексту появи цих творів розглянути біографію митця. Суттєва інформація про його життєпис та твори міститься у передмовях до каталогів виставок митця, написаних М. Мацапурою [4] та П. Нестеренко [8]. Важливі дані про біографію М. Сліпченка є у його спогадах, оприлюднених у 1998 р. [10].

Метою статті є аналіз та інтерпретація візуальних творів на тему Голодомору М. Сліпченка, які зберігаються у Музеї Голодомору, а також біографічного та історичного контексту їх створення («зв'язок з історією» артефакта, за З. Гербертом [1, с. 5]).

Джерелами для дослідження, окрім картин, які є частиною колекції Національного музею Голодомору-геноциду, також стали спогади М. Сліпченка про Голодомор у Києві, записані його сином Володимиром Сліпченком у 2021 р. по пам'яті, і щоденникові записи за 1991 і 2004 рр., які люб'язно надали автору нащадки митця.

Основна частина. М. Сліпченко народився 4 (17) грудня 1909 р. у с. Окна Херсонської губернії (нині район на Одещині). Він рано осиротів – у 1919 р. червоні розстріляли його батька-садівника у маєтку князя Гагаріна, а за півроку померла від тифу мати [6]. Обдарованого хлопчика разом з двома молодшими сестрами забрала тітка на виховання у с. Любомирка Балтського повіту Подільської губернії (нині Подільський район Одещини), де він пережив голод 1921–1923 рр. Навчався у залізничній школі № 65 із семирічним навчанням у Бірзулі (нині – Подільськ), потім у Рибницькій агрономічній школі. Але з дитинства його тягнуло до малювання. Він продовжував ним займатися і у школах, причому вчитель малювання та креслення М. Шведов у Бірзулі захоплювався його захопленням [4, с. 3]. Коли 17-річний Микола вирішував куди їхати для здобуття мистецької освіти: до Києва чи Одеси, то трьох карбованців, подарованих сестрою, вистачило лише на поїздку до приморського міста [3]. У 1927–1931 рр. М. Сліпченко навчався у Одеському художньому інституті у театральній-декораційній майстерні професора Володимира Мюллера. Серед його викладачів також були М. Жук, В. Заузе, Д. Крайнев, П. Волокідін, Т. Фраерман [8, с. 3]. У виші формувалися не лише його естетичні погляди та професійні мистецькі навички. Навчання припало на період згорання непу та початок другого комуністичного штурму в СРСР – прагнення будь-якими засобами перебудувати суспільне та економічне життя за утопічними комуністичними принципами. Ідеологічний тиск посилювався й на студентів. Підпав під вплив комуністичної ідеології, як і чимало його однолітків та інших гро-

мадян СРСР, і М. Сліпченко. Як активна молода людина він займався не лише профспілковою, а й комсомольською роботою, неодноразово обирався до комсомольського осередку та профкому, у 1930 р. брав участь у проведенні колективізації на селі [4, с. 3].

М. Сліпченко пережив трагічні роки Голодомору на Донбасі та Харківщині. Після завершення навчання в Одесі у 1931 р. його мобілізували на два роки для проведення культурно-освітньої роботи в м. Макіївці. На Донбасі він працював художником і керівником художніми гуртками в клубах при шахтах № 28 та «Грузька». За що Макіївський рудничий комітет нагородив його почесною грамотою [4, с. 3]. У червні 1933 р. М. Сліпченко перебував у відрядженні в Києві і під час прогулянки містом рано вранці спостерігав на Поштової площі як люди у формі НКВС перекидають «як дрова» з возів на баржу, що стояла біля причалу, померлих від голоду людей. «Чи були серед них ще живі, сказати було важко, у всякому разі доля їх спіткала однакова», так записав слова художника його син В. Сліпченко [11, арк. 1]. За інформацією завідувачки сектором фондової роботи Національного музею Голодомору-геноциду О. Патриляк, під час роботи у Макіївці художника разом з іншими міськими мешканцями почали відправляти в навколишні села з метою поховання замордованих голодом українських селян, де він став свідком сотень злочинів, які закарбувалися у його пам'яті [7]. У спогадах митця, записаних сином, враження від цих поїздок записані так: «А наприкінці того ж [1933] року батько брав участь у зборі врожаю на Харківщині. Вродило непогано, але збирати урожай було нікому. Села були порожні, зовсім порожні. Не було не те що людей, а і собак, і котів. Залишився, правда, один місцевий мешканець. Не молодий вже чоловік. Він лагодив збирачам урожай взуття. Але і йому цей голод не минувся даром: він майже втратив розум і ніяк не міг наїстися» [11, арк. 1–13в.].

У 1933 р. М. Сліпченко переїхав до Харкова і працював референтом у Наркоматі освіти УСРР, пізніше художником у Харківському обласному пересувному театрі. Втім, за оцінкою мистецтвознавця П. Нестеренка, у велике мистецтво митець увійшов не як театральний художник, а як плакатист [8, с. 3]. Вже у Харкові він почав створювати плакати та оформлювати книжки на замовлення видавництва «Мистецтво», «Український робітник», «Більшовик» та інших. Очевидно, що у тоталітарному СРСР художнику доводилося виконувати політичні замовлення влади, особливо у сфері плакату. Зокрема ним у 1934 р. був створений плакат із цитатою, як нам сьогодні відомо, одного з головних організаторів Голодомору: «Зустріти наступну весну 1935 р. цілком озброєними! Постишев» та зображенням робітника, який у піднятій руці тримає інструмент, а іншою спирається на трактор з логотипом «ХТЗ» [13].

Другий комуністичний штурм призвів до формування в СРСР консолідованого тоталітарного режиму. Термін «тоталітарний» (від лат. «суцільний») запровадив лідер фашистів Б. Мусоліні, який спові-

дував принцип «все у державі, нічого крім держави, нічого проти держави». Комуністична тоталітарна держава у 1930-х рр. прагнула сформувати нову людину і перебудувати на нових принципах всі сфери суспільного буття: економіку, політику, культуру та підпорядкувати їх державно-партійній владі. Мистецтво з точки зору влади СРСР – об'єкт та інструмент перетворення суспільства (ідеологічна зброя).

Замість розмаїття художніх течій і напрямків комуністичний режим нав'язав митцям метод соціалістичного реалізму, який спирався на принципи партійності, ідейності, оптимістичності, реалістичності, народності, героїчності тощо. У живописі академічний підхід до створення реалістичного зображення призводив до конструювання художніми засобами паралельного світу, бажаного для комуністичного режиму, але здебільшого відірваного від жорстоких реалій тоталітарного суспільства СРСР. Твори у стилі соцреалізму мали бути зрозумілими пересічному глядачеві, тому авангардистські, модерністські (арт-нуво, сецесія), постімперсоністські та інші підходи, які розвивалися й в Україні до 1930-х рр., комуністичним режимом таврувалися та були цілком або значною мірою викорінені.

Тоталітарна держава прагнула контролювати мистецтво і організаційно, результатом чого стали ліквідація низки організацій та об'єднань митців і утворення централізованих структур. 23 квітня 1932 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про перебудову літературно-художніх організацій», яка передбачала об'єднання всіх митців, що «підтримують платформу радянської влади і прагнуть брати участь в соціалістичному будівництві» в єдині творчі союзи відповідно до типу їхньої художньої діяльності. На виконання цієї постанови у жовтні 1938 р. в Києві учасники I з'їзду художників України створили Спілку радянських художників України. Її керівництво формально обиралося на з'їздах, але де-факто партійно-державні органи визначали, хто може увійти до його

складу. Спілка радянських художників стала інструментом контролю за митцями та їхньою творчістю.

У 1937 р. М. Сліпченко переїхав до Києва, оскільки був запрошений на посаду інспектора відділу образотворчого мистецтва Управління в справах мистецтв при Раді міністрів УРСР. За рік він звільнився і почав працювати як художник у видавництвах. До війни митець став визнаним майстром створення плакатів та оформлення книжкових і періодичних видань. Зокрема, оформлював книжки у видавництвах «Мистецтво», «Дитвидав», «Молодий більшовик». Із 1937 р. М. Сліпченко виставляє свої роботи на міських та республіканських художніх виставках [4, с. 4]. Є версія, що митець був членом оргкомітету із створення Спілки художників та став її членом з 1939 р. [6].

Під час Другої світової війни у 1941 р. брав участь у захисті від нацистів столиці України як стрілець 193-го окремого кулеметного батальйону 1-го Київського укріпрайону. У серпні 1941 р. потрапив у полон, утримувався у таборі в Києві разом з іншими радянськими військовополоненими тижнями майже без їжі та води. Завдяки довідці комісії Червоного Хреста був звільнений у листопаді 1941 р., але кімната у Лаврі, де він проживав, виявилася розгромленою після вибуху Успенського собору, тож виснажений М. Сліпченко невдовзі направився до родичів у с. Златопілля на Кіровоградщині. Заробляв на прожиття малюванням на замовлення селян з фотографій картин, а одночасно фіксував на папері реалії окупації [5]. Ці твори у 1945 р. були представлені публіці на республіканській виставці в Києві «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників» і у постійній експозиції виставки-музею «Партизанський рух на Україні».

Після війни М. Сліпченко звертався у творчості до різних жанрів мистецтва: портрету, пейзажу, натюрморту, зображення історичних подій, ескібірису. Він продовжував активно співробітничати з видавництвами, серед яких «Дніпро», «Молодь», «Радянський письменник», «Радянська жінка», а також журналами «Україна», «Перець», «Барвінок» і газетою «Вечірній Київ». Загалом художник створив тисячі ілюстрацій для книжок і мас-медіа. Він віддав данину у творчості офіційній ідеології СРСР, але також активно звертався до зображення історичних пам'яток і знакових місцевостей України, шевченкіани, українського фольклору, праці трударів села та рибаків. Митець зробив внесок у розвиток графічного мистецтва України, майстерно працював у різних техніках, зокрема, віртуозно володів пастеллю та створював гравюри. У 1972 р. у Котовську (нині Подільськ) провів свою першу персональну виставку.

Під час лібералізації в СРСР в роки керівництва генсека ЦК КПРС М. Горбачова у другій половині 1980-х рр., відомих під назвою «Перебудова», вже немолодий М. Сліпченко отримав доступ до інформації про Голодомор. За інформацією О. Патрияк: «Крихта за крихтою він збирав свідчення, читав документи, фіксував свої переживання в щоденнику.

Сумнівів бути не могло. Побачені в молодості на Донбасі жахіття були лише фрагментом трагедії, яка вписувалася в загальну мозаїку радянського геноциду проти українського народу. Під впливом прочитаної літератури М.Ф. Сліпченко викладає на полотні спогади своєї молодості» [7, с. 2].

У серпні 1990 р. – червні 1991 р. художник працював над картиною на тему Голодомору, яка спочатку називалася «Голод 33», а пізніше – «Ганебний 1933 рік». 13 серпня 1990 року вісімдесятирічний М. Сліпченко занотував у щоденнику: «Думав над композицією “Голод 33”». О. Патрияк так описала процес її створення: «Картина писалася важко. Творчу роботу митець чергував із читанням документів про злочини Сталіна, Кагановича, Постишева, Косіора, Хрущова. Болісні спогади, свідчення очевидців, документальні збірники – все проходило через витончену душу митця» [7, с. 2]. У 1993 р. Міністерство культури України придбало композицію «Ганебний 1933 рік».

У 1991 р. М. Сліпченко створив другу роботу на тему Голодомору – нею стала написана пастеллю картина «Весною 1933-го». На передньому плані художник зобразив чоловіка з бородою, який стоїть трохи згорбившись та спираючись на лопату поруч з щойно виритою могильною ямою. До неї через луг (чи незасаджений город), вкритий зеленою травою та жовтими квітами кульбабок, дві знесилені жінки несуть у смугастому рядні тіло померлого. На задньому плані у правому і лівому верхніх кутах митець намалював садові дерева, рясно вкриті білим квітом. Між ними видно фрагменти двох будинків з дахами, один з яких виглядає напівзруйнованим. На звороті картини графітним олівцем зазначено: «Сліпченко М.Ф. р. нар. 1909 Весною 1933 року пастель – 1991 р. розм. 41 x 52 см. Київ-110, Народний пр. 10, кв. 1».

Образ весни 1933 р., на яку припала основна кількість загиблих від штучного голоду українців, створено на протиставленні насиченої життям розквітлої природи, зображеної у яскравих кольорах, та похмурого світу голодуючих людей, який показаний через подані у темних, холодних кольорах постаті виснажених жінок і чоловіка, а також померлого. Таким чином, митець ймовірно хотів показати непри-

родність смерті від Голодомору, його штучність, організованість комуністичним режимом. Сюжет твору відсилає до відомої, на жаль, багатьом родинам українців ситуації 1933 року, коли загиблого від голоду ховали навіть не на цвинтарі, оскільки не вистачало сил, а поруч із домом – на обійсті, у саду, на городі.

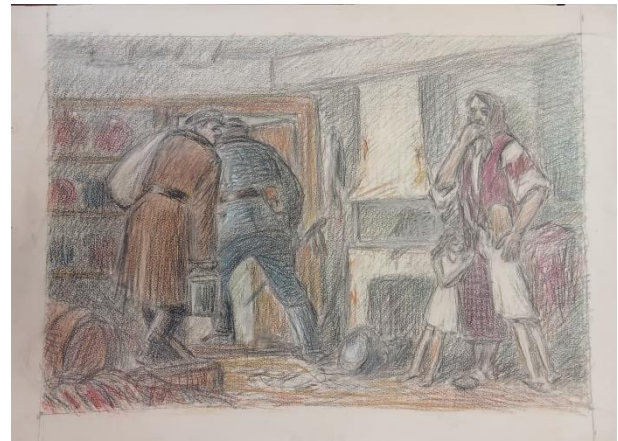
Щоденникові записи М. Сліпченка, які зберігаються у родині Сліпченків, дозволяють уточнити час створення картини. У щоденнику за 31 травня 1991 р. занотував: «Почав працювати над мал. [юнком – А. І.] “Весною 33 року”. Поки йде туго». Того ж дня він так писав про свій фізичний стан: «Лиш наприкінці дня моя хвороба як будто відійшла, стало легше. З носа перестало текти». Наступного дня художник зафіксував, що «болячка відійшла зовсім», різні побутові деталі («дівчата пропололи наш город», спалили останній хмиз, син і хлопці побували в душовій), а також: «Я трохи працював. Все б’юсь над композицією “Весною 33го року”» [14].

13 червня 1991 р. М. Сліпченко у щоденнику зазначив: «Працював в мал. начисто над “Весною 33го”», а наступного дня: «Вдень працював над “Весною 33го” і зафіксував “Ганебний 33й рік”». 21 червня 1991 р. художник занотував: «До Козловських (родини художника Костянтина Козловського, з якою товаришував Сліпченко – А. І.) не поїхав, а попрацював над “Весною 33го”». Наступного дня він записав: «Сьогодні знаменний день – 50-річчя з дня початку (22/VI 1941 р.) війни з фашистською Германією. Згадалось все минуле, всі прикрасі, які були у мене в той час. Мав намір поїхати в місто, але не поїхав. Попрацював над “Весною 33го”» [14]. Отже, можна стверджувати, що М. Сліпченко почав створювати цю картину 31 травня, а завершив орієнтовно наприкінці червня 1991 р. У лютому 2020 р. вона була передана рідними до Музею Голодомору.

Тоді ж потрапила до музейної колекції і репліка картини «Ганебний 1933» (авторський повтор 2004–2005 р., ймовірно, у зменшеному розмірі твору 1991 р., придбаного державою). На звороті роботи є напис кульковою ручкою: «Сліпченко М.Ф. 1909 р. народження Ганебний 1933 рік Вугіль, пастель 2005 р. 69x49 см». Втім М. Сліпченко почав працювати над нею, як мінімум, у попередньому році. Про це свідчить запис у щоденнику за 1 березня 2004 р.: «Я попрацював над “Ганебний 1933й рік”. Робота йде важко» [15].

Виконана вона пастеллю у холодних тонах. Художник зобразив кімнату селянської хати в момент вилучення продуктів. У лівій частині роботи намальовані біля дверей дві фігури чоловіків у зимовому верхньому одязі, які виходять із приміщення. Один із них тримає в руках шуп – палку з гострим кінцем, якою використовували для пошуку прихованої їжі. Інший тримає у лівій мішок, а у правій відро, очевидно, з продуктами, а сам обернувся і дивиться на хазяйку. Жінка в українському народному строї у відчай притулилася до стіни і закрила рот рукою, а дві налякані маленькі дівчинки обіймають її. На підлозі

лежить розкидане хатнє начиння, перекинені лава і бочка.

М. Сліпченко. Ганебний 1933. Пастель, 2005

Твір зображає найбільш трагічний механізм творення Голодомору – тотальне вилучення продовольства в українських селян наприкінці 1932 р. – поч. 1933 р. Нереальні плани хлібозаготівель, нав’язані Кремлем у 1932 р., вели до цілковитого вилучення зерна у селян. Невиконання завищених планів призводило до посилення репресивного тиску влади на них. Окрім того Сталін пам’ятав про спротив українців РСФРР у 1917–1920 рр., колективізації у 1930 р. і жорстокої аграрній політиці комуністичного режиму у 1932 р., підозрював їх у нелояльності, тому наприкінці 1932 р. загальносоюзний (антиселянський в основі) голод переріс у геноцид української нації. Одним із ключових елементів його виникнення став лист керівника СРСР Й. Сталіна від 1 січня 1933 р. із закликом до українських селян добровільно здати нібито розкрадане і приховане зерно. Після його появи буксирні бригади (загони для «суспільного буксиру» – пограбування селян) та інші виконавці політики ВКП(б) забирали у жителів села не лише зерно, а й будь-які інші їстівні припаси, що призвело в умовах зими до надвисокої смертності, захворювань, інших тяжких фізичних і психологічних страждань. Саме вилучення продовольства проводилося брутально із застосуванням сили. Робота М. Сліпченка, який вивчав джерела та дослідження, сам брав участь у колективізації, нагадує чимало реальних епізодів пограбування селян в епоху Голодомору. Так, наприклад, ще у грудні 1931 р. у селі Вишківці Немирівського району партійці Я. Шваюк та Х. Трач відібрали останні продукти у селянки-вдови М. Слободянюк, а на її питання «що ж їй з дітьми взимку їсти?» – відповіли: «Будете по одному різати своїх дітей і їсти» [9, с. 119].

М. Сліпченко у 1995 р. отримав звання заслуженого художника України. У 1997, 1999 і 2002 рр. відбулися його персональні виставки в Києві. Помер художник 2005 р. Його роботи зберігаються у музеях України та колекціях закордоном. Виставки робіт митця неодноразово проходили у Києві.

Висновки. Серед кількох тисяч творів майстра графіки, заслуженого художника України

М. Сліпченка роботи на тему Голодомору становлять лише незначну частину. Водночас саме вони є одними із небагатьох спроб відобразити цю трагедію у картинах ще в умовах СРСР. Польський митець Анжей Фогт, який працює над темою геноциду, наголошував, що художник, який був жертвою чи свідком масштабного злочину, має право і не звертатися до настільки травматичної теми. Проте М. Сліпченко обрав інший шлях – звернувся до Голодомору як до власного болю і відповідальності.

Художник увійшов у професійне мистецьке середовище в той час, коли комуністичний режим форсовано насаджував тоталітарний режим в СРСР і формував тоталітарне мистецтво. У дитинстві він осиротів, підпав, як і багато його однолітків, під вплив комуністичної ідеології, тиск комуністичної держави і брав участь як у антиселянських заходах тоталітарного режиму, так і у створенні тоталітарного мистецтва, насамперед, у сфері плаката. Разом із тим його творчість не зводилася до цього. М. Сліпченко працював у різних жанрах та, зокрема, оспівував у своїх творах красу рідної землі, багате минуле і фольклор України, трудові будні її народу, чимало працював над шевченкіаною та іншими не надто заідеологізованими темами у часи СРСР.

Період трагічних комуністичних перетворень в українському селі 1929–1933 рр. М. Сліпченко мав змогу спостерігати власними очима. У 1930 р. він брав участь, ймовірно, як комсомольський активіст і студент, у проведенні колективізації на Одещині. У 1933 р., в найстрашніший період Голодомору, він працював на Донбасі, куди був мобілізований для проведення культурної роботи після отримання вищої освіти, виїжджав у сільську місцевість і допомагав ховати жертв голоду. Пізніше працював на Харківщині, де брав участь у зборі врожаю у селах, населення яких вимерло або втекло у пошуках порятунку від голодної смерті.

Цей життєвий досвід ятрив душу, і коли відкрився доступ під час горбачовської лібералізації СРСР («Перебудови») до документів, спогадів і досліджень про Голодомор, то М. Сліпченко взявся до мистецького осмислення цієї трагедії. У 1990–1991 р. він створив першу роботу – «Ганебний 1933 рік», яка демонструвала приклад реалізації злочинної політики СРСР із пограбування українського селянства до останнього зернятка. У реалістичному стилі він зобразив пастеллю на картині трагічний епізод, коли за завданням влади два тепло одягнених чоловіка виносять із хати останню провізію, а згорьована мати, яку обіймають дві маленьких дитини, у відчай дивиться на пограбовану кімнату і розуміє, що нічим годувати родину. Робота відсилає до подій початку 1933 р., коли за сигналом із Москви, у селян масово відбирали вже не лише зерно, а й будь-які продукти. Картина була викуплена у 1993 р. Міністерством культури України, а тому М. Сліпченко зробив у 2004–2005 рр. її репліку, яку рідні художника передали Національному музею Голодомору-геноциду.

Друга робота – «Весною 1933-го» – логічно продовжує тему. У створеній приблизно в травні–червні 1991 р. пастелі художник протиставив весняне буяння природи й трагізм людського життя в умовах штучного голоду. М. Сліпченко зобразив момент поховання загиблої від голоду людини двома жінками та чоловіком. Робота оригінально відображає трагедію української нації. Вона не типова для робіт про Голодомор за насиченістю світлими і яскравими барвами, адже, як правило, скорботні події 1932–1933 рр. митці передають у візуальному мистецтві у темних тонах або на додаток використовують червоний колір як символ насильства.

Як засвідчують щоденники митця, робота над творами на тему Голодомору була для нього складною, як з психологічного, так і з мистецького боку. Звернення до неї відбулося у період лібералізації СРСР, але в умовах політичної нестабільності: серпневий путч 1991 р. довів, що демонстрація злочинів комуністичного режиму залишалася ризикованою справою. Попри це, М. Сліпченко втілював свій протест – не лише як художник, а й як свідок.

1. Герберт З. Варвар у саду. Київ: Дух і літера, 2008. 236 с.
2. Герберт З. Натюрморт із вудилом. Київ: Дух і літера, 2008. 164 с.
3. Капустянська Н. Він ніжно любив Солом'янку. *Сайт Публічної бібліотеки Солом'янського району*. URL: <https://soloma.libraries.kyiv.ua/mikola-slipchenko/>
4. Мацапура М. І. Художник Микола Федорович Сліпченко. *Виставка творів Миколи Федоровича Сліпченка. Каталог*. Котовськ, 1972. С. 1–8.
5. Митець Микола Сліпченко. Сайт Музею Другої світової війни. URL: <https://collections.warmuseum.kyiv.ua/theme/Warms/pages/dolya/>
6. Заслужений художник України – Микола Федорович Сліпченко. *Сайт Публічної бібліотеки ім. Є. Чикаленка Куяльницької сільської ради*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366
7. Науково-уніфікований паспорт № 785 «Пастель «Ганебний 1933 рік». Укладач О. В. Патриляк. 3 арк».
8. Нестеренко П. Без назви. *Микола Сліпченко. Каталог творів*. Київ: ВХ[студіо], б.д. С. 3–9.
9. Петренко В. І. Роль «буксирних» бригад у трагедії Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. // *Міжнародна науково-практична конференція «Краєзнавство: історичний досвід та перспективи розвитку»*. Вінниця, 2010. С. 114–124.
10. Сліпченко М. Ф. Спогади. *Спілка художників України. Сторінки історії*. Київ, 1998.
11. Спогади про Голодомор 1932–1933 рр. Сліпченка М. Ф. *Основний фонд Національного музею Голодомору-геноциду*. Інв № МГ ДД № 66. 1 арк.

12. Заслужений художник України – Микола Федорович Сліпченко. *Сайт Публічної бібліотеки ім. Є. Чикаленка Куяльницької сільської ради*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366
  13. Фотознімок. Плакат «Зустріти наступну весну 1935 р. цілком озброєними! Постишев, 1934 р.». *Сліпченко М.Ф. Основний фонд Національного музею Голодомору-геноциду*. Інв № МГ КФД № 93. 1 арк.
  14. Щоденник М. Сліпченка за 1991–1993 роки. *Родинний архів Сліпченків*.
  15. Щоденник М. Сліпченка за 2004 рік. *Родинний архів Сліпченків*.
- References**
1. Herbert Z. (2008). *Varvar u sadu* [Barbarian in the Garden]. Kyiv: Dukh i litera, 236 p. (in Ukrainian).
  2. Herbert Z. (2008). *Natiurmort iz vudylom* [Still Life with a Bridle]. Kyiv: Dukh i litera, 2008. 164 p. (in Ukrainian).
  3. Kapustians'ka N. *Vin nizhno liubyv Solom'ianku*. *Sajt Piblichni biblioteki Solom'ians'okho rajonu* [He Tenderly Loved Solomianskyi District]. URL: <https://soloma.libraries.kyiv.ua/mikola-slipchenko/> (in Ukrainian).
  4. Matsapura M. (1972). *Khudozhnyk Mykola Fedorovych Slipchenko* [Artist Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Vystavka tvoriv Mykoly Fedorovycha Slipchenka*. Kataloh. Kotovsk'. Pp. 1–8. (in Ukrainian).
  5. *Mytets' Mykola Slipchenko* [Artist Mykola Slipchenko]. *Sajt Muzeiu Druhoi svitovoi vijny*. URL: <https://collections.warmuseum.kyiv.ua/theme/Warmus/pages/dolya/> (in Ukrainian).
  6. *Zasluzhenyj khudozhnyk Ukrainy – Mykola Fedorovych Slipchenko* [Honored Artist of Ukraine – Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Sajt Publichnoi biblioteki im. Ye. Chykalenka Kuial'nyts'koi sil's'koi rady*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366 (in Ukrainian).
  7. Patryliak. O.V. (ed.). *Naukovo-unifikovanyj pasport № 785 «Pastel' «Hanebnyj 1933 rik»* [Scientific Standardized Passport No. 785 Pastel "Shameful Year 1933"]. 3 sh. (in Ukrainian).
  8. Nesterenko P. *Bez nazvy* [Untitled]. *Mykola Slipchenko. Kataloh tvoriv*. Kyiv: VKh[studio], b.d. Pp. 3–9. (in Ukrainian).
  9. Petrenko V.I. (2010). *Ro' «buk syrnykh» bryhad u trahedii Holodomoru 1932-1933 rr. v Ukraini* [The Role of "Towing" Brigades in the Tragedy of the 1932–1933]. *II Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Kraieznavstvo: istorychnyj dosvid ta perspektyvy rozvytku»*. Vinnytsia. Pp. 114–124. (in Ukrainian).
  10. Slipchenko M.F. (1998). *Spohady* [Memoirs]. *Spilka khudozhnykiv Ukrainy. Storinky istorii*. Kyiv. (in Ukrainian).
  11. *Spohady pro Holodomor 1932–1933 rr. Slipchenka M.F.* [Memoirs about the 1932–1933 Holodomor by M. F. Slipchenko]. *Osnovnyj fond Natsional'noho muzeiu Holodomoru-henotsydu*. Inv № MH DD № 66. 1 sh. (in Ukrainian).
  12. *Zasluzhenyj khudozhnyk Ukrainy – Mykola Fedorovych Slipchenko* [Honored Artist of Ukraine – Mykola Fedorovych Slipchenko]. *Sajt Publichnoi biblioteki im. Ye. Chykalenka Kuial'nyts'koi sil's'koi rady*. URL: https://kotovsk-crb.ucoz.ua/index/mitci_podilshhini/0-366 (in Ukrainian).
  13. *Fotoznimok. Plakat «Zustrity nastupnu vesnu 1935 r. tsilkom ozbroienymy! Postyshev, 1934 r.»* [Photograph. Poster "Meet the Next Spring of 1935 Fully Armed! – Postyshev, 1934"]. *Slipchenko M.F. Osnovnyj fond Natsional'noho muzeiu Holodomoru-henotsydu*. Inv № MH KFFD № 93. 1 арк. (in Ukrainian).
  14. *Schodennyk M. Slipchenka za 1991–1993 roky* [Diary of M. Slipchenko, 1991–1993]. *Rodynnyj arkhiv Slipchenkiv*. (in Ukrainian).
  15. *Schodennyk M. Slipchenka za 2004 rik* [Diary of M. Slipchenko, 2004]. *Rodynnyj arkhiv Slipchenkiv*. (in Ukrainian).